

Petr Bujok, petr.bujok@vsb.cz, Martin Klempa, martin.klempa@vsb.cz, Dominik Niemiec, dominik.niemiec@vsb.cz, Jakub Ryba, jakub.ryba.st@vsb.cz, Michal Porzer, michal.porzer@vsb.cz

Institute of Geological Engineering, Faculty of Mining and Geology, VSB – Technical University of Ostrava

Dziedzictwo przemysłowe firmy „Baťa” w mieście Zlín (Republika Czeska)

Słowa kluczowe: turystyka industrialna, zabytki przemysłowe, firma „Baťa”, miasto Zlín

Abstrakt

Jednym z nowszych trendów w ruchu turystyce jest stale poszerzająca się oferta specyficznych form turystyki. Do nich należy również turystyka industrialna, która w Republice Czeskiej, jak również w Europie przeżywa rozkwit. Jest to nowy fenomen, pojawiający się w związku z dziedzictwem przemysłowym, które można wykorzystać w celach turystycznych. Okres industrializacji na obszarze Republiki Czeskiej reprezentują zachowane do dnia dzisiejszego obiekty przemysłowe. Są nimi na przykład różnego rodzaju fabryki, kopalnie, huty lub budynki magazynów, włącznie z zachowanymi koloniami robotniczymi.

Artykuł ma na celu przedstawienie i scharakteryzowanie potencjału czeskiego miasta Zlín w zakresie dziedzictwa przemysłowego. Przeprowadzona inwentaryzacja jednoznacznie wykazała, że badane miasto posiada bogate zasoby dziedzictwa przemysłowego i ma odpowiednie predyspozycje do rozwoju turystyki industrialnej.

Wprowadzenie

Każde cywilizowane społeczeństwo dba o swoje tradycje kulturalne, do których bez wątpienia należą zabytki. Pierwsze próby ochrony obiektów techniki są znane w Republice Czeskiej już w latach 20. XX wieku. Apel o ratowanie zabytków techniki został opublikowany w gazecie „Národní listy” już w 1924 roku. Z okazji 75. rocznicy powstania Stowarzyszenia Inżynierów Czeskich wydano publikację poświęconą historii niektórych gałęzi przemysłu. W przedmowie przedstawiono nowy pogląd na technikę, w trosce o zachowanie jej struktury materialnej. Po wejściu w życie stosunkowo postępowej ustawy o ochronie zabytków kulturalnych nr 22 z 1958 r. (w 1987 r. została zastąpiona ustawą nr 20 o ochronie zabytków państwowych), ochrona zabytków skoncentrowała się na obiektach techniki i produkcji, które w skrócie nazwano zabytkami technicznymi.

Pamiętki przemysłowe z upływem czasu stały się przedmiotem zainteresowania firm i zwiedzających. Jest zatem istotne, aby prezentowano je razem, w kontekście szeregu podobnych obiektów historycznych, co pozwoli na lepsze zrozumienie problemów zabezpieczenia ochrony jak największej liczby wybranych zabytków. Takiej prezentacji dziedzictwa industrialnego dotyczy projekt *European Route of Industrial Heritage* (ERIH), który jest szlakiem dziedzictwa przemysłowego w całej Europie [Tomíšková 2011, s. 24].

Celem systemu ERIH jest wytyczenie takich tras, które można przyporządkować do wymienionych kategorii i można je będzie wzajemnie łączyć oraz które zaoferują odpowiedni zakres usług. Chodzi również o sposób skuteczniejszego promowania pamiętek przemysłowych i kultury nie tylko w Republice Czeskiej. Oficjalna strona projektu ERIH obejmuje również miasto Zlín, które od samego początku istnienia projektu ma być włączone do bazy danych [Tomíšková 2011, s. 9].

W celu zachowania dziedzictwa przemysłowego (w ramach dziedzictwa kulturowego) trzeba na poziomie lokalnym dbać o autentyczne budynki produkcyjno-techniczne, które mają dla danego miejsca wartość historyczną lub dokumentacyjną. Obiecującym, ekonomicznie funkcjonalnym i sprawdzonym na całym świecie sposobem skutecznej ochrony tych budynków (niezależnie od tego, czy są one objęte ochroną jako zabytki) jest ich przywrócenie do „aktywnego życia”, przez wykorzystanie do innych, zazwyczaj nieprodukcyjnych celów.

Tych rzeczywiście funkcjonujących i niezmiennych zabytków technicznych, nadal działających i pełniących swe pierwotne przeznaczenie, jest już dzisiaj niewiele. Często spotykamy ich pozostałości: są to obiekty i maszyny wielokrotnie przebudowywane, naprawiane, zmieniane i przemieszczane z miejsca na miejsce. Prowadzenie „śledztwa” w tym kierunku jest często wystawione na niepewny wynik i przypomina przygodę odkrywców śladów przeszłości „z zagładaniem” pod wzajemnie przeplatające się warstwy historii [Kranjčević i inni, 2016, s. 4; Klempa i inni, 2015, s. 3].

Jedną z barier, która w sposób znaczący zmieniła pogląd na zabytki techniczne, są uprzedzenia, które od dawna ciągnęły się za techniką. Stereotypowym jest wizerunek zadymionego, wyeksploatowanego przez ludzi krajobrazu przemysłowego, w którym to właśnie maszyny, konstrukcje techniczne, dominanty przemysłowe stanowią przyczynę zanieczyszczenia środowiska naturalnego i ludzkich problemów. Ten fakt negatywnie wpłynął na postrzeganie zabytków przemysłowych i technicznych z punktu widzenia ich oddziaływania na środowisko naturalne, w którym powstały i były wykorzystywane.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie potencjału czeskiego miasta Zlín w zakresie dziedzictwa przemysłowego. Autorzy dokonali szczegółowej analizy poszczególnych walorów, które z racji historycznego znaczenia badanego miasta, mogą mieć istotne znaczenie z punktu widzenia rozwoju turystyki industrialnej. W opracowaniu wykorzystano materiały wtórne, zawierające opis i charakterystykę potencjału przemysłowego badanego miasta¹. Założono, że obecnie miasto Zlín ze swą bogatą historią przemysłową, szczególnie związaną z firmą „Baťa”, jest modelowym miejscem w Republice Czeskiej, w którym przeszłość techniczna przeplata się z nowoczesną teraźniejszością.

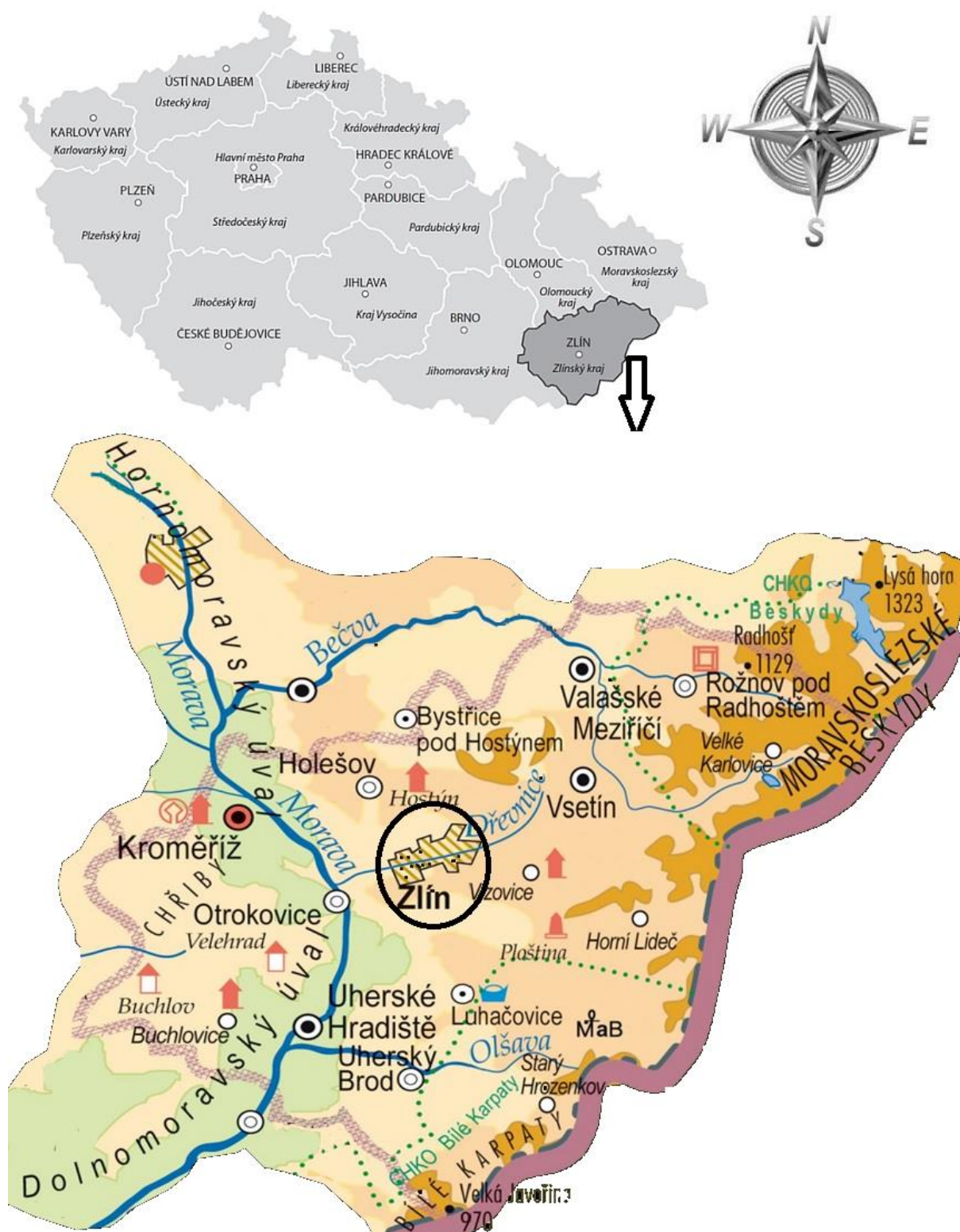
Miasto Zlín i jego dziedzictwo przemysłowe

Zlín jest siedzibą województwa zlińskiego. Leży w dolinie rzeki Dřevnice na granicy regionów etnograficznych Haná, Slovácko i Valašsko (

Ryc. 1). Ze względu na położenie geograficzne, to około osiemdziesięcioletnie miasto stanowi naturalne centrum Moraw południowo-wschodnich. Sławę, którą miasto Zlín uzyskało w pierwszej połowie XX wieku, zawdzięcza firmie „Baťa”.

Rok 1894, kiedy powstała firma rodzinna „Baťa” produkująca buty, jest uważany za największy kamień milowy w historii Zlina. Rozwój firmy doprowadził również do większego wpływu Tomáša Bati, który pełniąc funkcję dyrektora fabryki, a także burmistrza zadbał o to, by Zlín w okresie międzywojennym stał się nowoczesnym centrum miejskim o unikalnej architekturze, która do dnia dzisiejszego odzwierciedla słynną erę przemysłową w dziejach miasta [www.zlin.eu, 20.03.2016].

¹ Artykuł został zrealizowany w kontekście nauczania przedmiotu Technické kulturní památky, bakalářského studia oboru Geovědního a montánního turismu na Hornicko-geologické fakultě Vysoké školy báňské - Technické univerzity Ostrava (Techniczne zabytki kultury, studia licencjackie w zakresie Turystyki Geonaukowej i Górskiej na Wydziale Górnictwo-Geologicznym Wyższej Szkoły Górniczej; Uniwersytet Techniczny w Ostrawie).

Ryc. 1. Położenie województwa zlińskiego i Złína

Źródło: opracowanie na podstawie www.mapy.cz, 19.03.2016.

Funkcjonalistyczną architekturę miasta reprezentuje unikalny zestaw zabytków, które w Republice Czeskiej, jak również i na świecie, nie ma sobie wielu równych. W centrum miasta, gdzie znajdował się główny teren fabryki razem z dzielnicami mieszkaniowymi, została utworzona, dzięki już wspomianej niepowtarzalnej architekturze przemysłowej, miejska strefa zabytkowa [www.ic-zlin.cz, 19.03.2016]. Została ona powołana na podstawie

aktu ochrony obiektów urbanistycznych pochodzących z lat 20. - 50. XX wieku, ściśle związanych z rozwojem firmy obuwniczej „Baťa”. Głównym powodem utworzenia powyższej strefy była zachowana w prawie nienaruszonym stanie jednolita architektura tzw. „Zahradní město”, w którym zmiany funkcjonalne mogą być wykonywane tylko pod nadzorem Instytutu Ochrony Zabytków [Beran i in. 2005, s. 2; Tomíšková 2011, s. 3].

Tomáš Baťa był fenomenem swojego czasu. Jego pomysły i wizje były siłą napędową nie tylko jego fabryk, ale także całego miasta i województwa, a także miały wpływ na ogólny postęp w Europie i na innych kontynentach. Jedną z jego najbardziej znanych myśli było: „wspólnie pracować, mieszkać indywidualnie”. Doprowadziła ona do powstania zespołu – dziś już – zabytków kultury z okresu przemysłowego. Nazwisko Baťa jest nierozłącznie związane z miastem Zlín, podobnie jak z innymi miastami przemysłowymi w Europie (na Słowacji – Partizánske, Svit we Francji – Hellcourt - Bataville; w Holandii – Best-Batadorp i inne) oraz w Ameryce Północnej i Południowej (w Kanadzie – Batawa; w Brazylii – Anaurilândia, Batatuba i inne), które zostały przez jego firmę zbudowane. Architektura funkcjonalistyczna, tak typowa dla miasta Zlín, jest częścią światowego dziedzictwa kulturowego i historycznego. Osobom, które są zainteresowane turystyką industrialną, miasto Zlín ma z pewnością wiele do zaoferowania.

Krótką historia miasta Zlín i firmy „Baťa”

Pierwsza wzmianka o Zlinie pochodzi z 1322 r. jako o feudalnej posiadłości, należącej do Elišky Rejčky. W 1397 r. Zlín uzyskał status miasta, co spowodowało zwrot w jego historii. Poza nadaniem praw miejskich uzyskał również przywilej miasta handlowego. Miasto miało wprost od króla zezwolenie na coroczne organizowanie dwóch jarmarków.

W celach handlowych przyjeżdżali tu ludzie z różnych części województwa, a także ze Słowacji. W latach 1358-1437 miastem rządził ród Šternberków, który zadbał o poszerzenie praw miejskich. Rozwój rzemiosł, takich jak sukiennictwo, szewstwo lub krótkotrwale działające tkactwo, było charakterystyczne dla XVIII wieku. Życie gospodarcze w XIX wieku próbowała ożywić fabryka zapalek oraz fabryka butów Florimont, co jednak nie trwało zbyt długo [Muselíková Pešátová 2016, s. 1].

Prawdziwym kamieniem milowym w rozwoju miasta Zlín był rok 1894, kiedy Tomáš Baťa wraz ze swym rodzeństwem założył swoją pierwszą fabrykę produkującą obuwie. Miasto, które liczyło ok. 5 000 mieszkańców, dzięki działaniom gospodarczym firmy „Baťa” zmieniło się w ciągu kilku dziesięcioleci w lokalną metropolię z dziesięciokrotnie większą liczbą obywateli.

Rokiem przełomowym dla pomyślnego rozwoju firmy był dopiero rok 1922. Wtedy to gwałtowny spadek cen zapoczątkował nową erę [Pokluda 2004, s. 41]. Zlín staje się centrum kierowania nowowytwarzanymi fabrykami firmowymi prawie na całym świecie.

W ciągu dekady (1923-1932) fabryki Bati w Czechosłowacji zmieniały się i rozwinęły w kompleks obejmujący wiele zakładów produkcyjnych w Zlíně, Otrokovicach, Třebíči, Velkých Bošanech i Nových Zámcích. W kompleksie tym przeplatały się i uzupełniały różne gałęzie przemysłu: od obróbki metali, budowy maszyn, przemysłu chemicznego, energetyki i górnictwa, transportu kolejowego, poligrafii, przemysłu spożywczego, przemysłu gumowego, aż po działalność handlową [Pokluda 2004, s. 15].

Filozofia Bati była otwarta tak samo, jak i jego myśli. Chętni mogli w Zlíně zwiedzić fabrykę, warsztaty i całą produkcję. Niczego nie ukrywano. Na murze otaczającym fabrykę w 1926 r. prezentowano zasady Bati: „Kto jest zły, nie jest szczęśliwy – Bądźmy wierzącymi, a nie dłużnikami – Myślmy, dążmy do celu – Bądźmy zwycięzcami – Nasz klient – nasz pan” [Pokluda 2004, s. 42]. Zlín w czasach Tomáša Bati przeżywa okres

rozkwitu. Jednak 12 lipca 1932 roku po starcie z lotniska w Otrokovicach dochodzi do tragedii. Tomáš Baťa razem ze swoim pilotem giną w wypadku lotniczym.

Kierownictwo po nim przejmuje jego brat Jan Antonín Baťa. Rozpoczyna się nowa era Złina, krótsza, ale równie udana, jak ta poprzednia. Jan Antonin kontynuował sukcesy swego brata, udało mu się skonsolidować dobrze prosperujące, znane na całym świecie przedsiębiorstwo [Pokluda 2014, s. 37]. Pod jego kierownictwem doszło w Zlinie do poszerzenia działów produkcyjnych. Warto wspomnieć o powstaniu studiów filmowych w Kudłowie w 1936 roku. Udało mu się też kontynuować oryginalne plany Tomaša, dotyczące budowy kanału wodnego Otrokovice-Rohatec, którą zrealizował. Jeżeli chodzi o produkcję, to w 1936 roku w baťovskich czechosłowackich i zagranicznych zakładach wyprodukowano ponad 58 000 000 par obuwia [Pokluda 2004, s. 39].

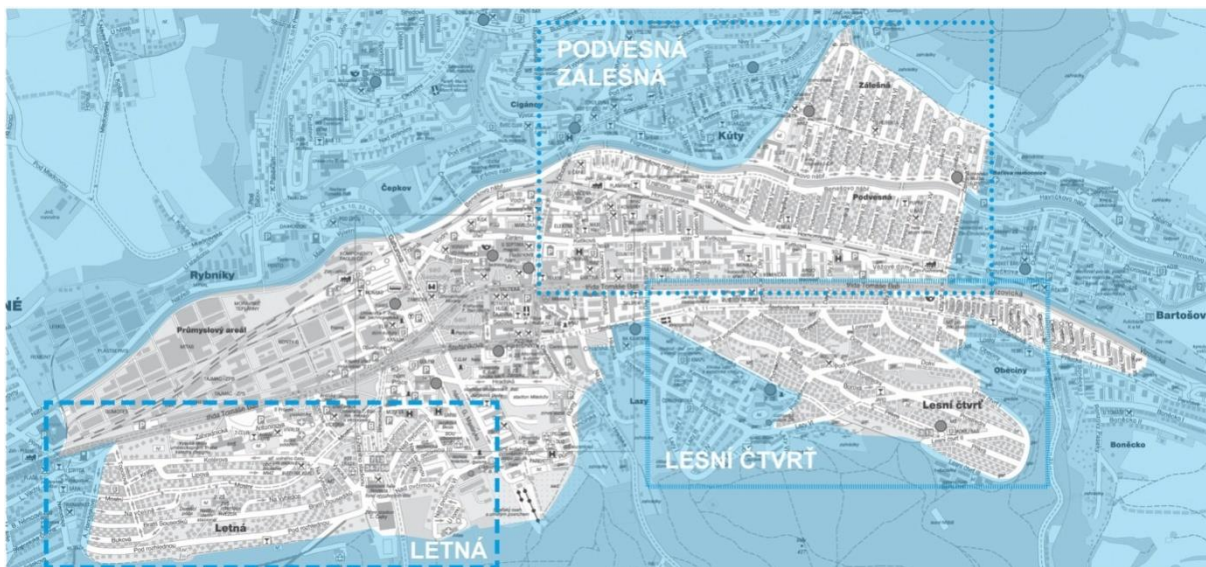
Od 1991 roku firma Baťa a. s. ma znów w Zlinie swoją filię, jako część światowej organizacji obuwniczej Bati (BSO), która ma siedzibę w kanadyjskim Toronto.

Architektura przemysłowa miasta Zlín

Dziedzictwo przemysłowe, które pozostawiła miastu firma Baťa, na czele z braćmi Tomašem i Janem Antonínem Baťą i ówczesnymi czołowymi architektami, stanowi połączenie genialnych pomysłów, które stworzyły perłę czeskiego funkcjonalizmu. Powyższy kierunek architektoniczny można scharakteryzować w następujący sposób: „funkcjonalizm jest w szerszym pojęciu nazwą architektury nowoczesnej dwudziestych i trzydziestych lat XX wieku, której głównym celem było zaprojektowanie domów zgodnie z ich funkcją” [Novák 2008, s. 73].

Przełomowym rokiem działalności budowlanej firmy Baťa, był rok 1927, kiedy został opracowany jednolity system żelbetowego szkieletu o modułowej rozpiętości 6,15 x 6,15 m od dwóch do pięciu pięter (tzw. moduł „zlínský”). Powstał on przez dokładne obliczenie odległości betonowych słupów w budynkach przemysłowych, z systemu pomiarowego „w stopach” na system metryczny. Konstrukcja została celowo wybrana tak, aby umożliwiła „błyskawiczną” budowę. Na przykład, kolumny o przekroju koła pozwalały na szybsze przesunięcie szalowania, bez ryzyka uszkodzenia krawędzi. Nieotynkowane mury z cegieł, z dużymi oknami i typowym nośnym konstrukcyjnym systemem betonowym, stanowią podstawowe cechy jednolitej architektury Złina [Zlínská architektura 2013, s. 24].

Rozwój firmy wpłynął nie tylko na budowę kompleksów fabrycznych, ale również na potrzebę zakwaterowania ciągle wzrastającej liczby pracowników (Ryc. 2). Tomáš Baťa wybudował dla swoich pracowników odpowiednie kwatery w formie kolonii jednolitych domków jednorodzinnych (Ryc. 3-4).

Ryc. 2. Granice obszaru chronionej miejskiej strefy zabytkowej
Źródło: Hrabínová 2016, s. 26.

Ryc. 3. Przykład zachowanego domu mieszkalnego
Źródło: Bujok, 2016.

Ryc. 4. Domy rodzinne pracowników firmy „Baťa”

Źródło: Bujok, 2016.

W roku 1918, po I wojnie światowej, w nowowyprowadzonej dzielnicy mieszkaniowej Letná rozpoczęto budowę dziesiątek nowych mieszkań. W 1925 roku zbudowano tam już setki ceglanych domów (Ryc. 4). Stopniowo wokół Zlína rosły następne dzielnice: Zálešná, Nad Ovčírnu, Podvesná, Díly, Lesní čtvrť i Mokrá [Pokluda 2014, s. 51].

Baťowie myśleli również o tym, by ich robotnicy czuli się dobrze w metropolii obywatelskiej. Promowali hasło „Wspólnie pracować, żyć indywidualnie” i przyciągnęli wiele osób z okolicznych biednych regionów. Ci, oprócz zatrudnienia, otrzymali także – za symboliczny czynsz – mały dom z ogrodem.

Rok 1923 był dla zlińskiej architektury kolejnym kamieniem milowym. Głównym architektem zostaje zliński rodak, uczeń Kotěry, František Lydie Gahura, który zapisał się w historii architektury zlińskiej opracowaniem planów regulacyjnych. Najbardziej znanym jest jego 1. Plan regulacyjny miasta Zlín z 1934 roku. W planie tym nakreślił poprzeczną oś północ-południe, tzw. Gahurův prospekt, który kontrastuje z naturalną wydłużoną osią doliny. [Muselíková Pešátová 2016, s. 2]

Ryc. 5. Widok na „Náměstí práce” (Rynek Pracy) z budynku administracyjnego firmy „Baťa”

Źródło: Bujok, 2017.

Na przełomie 20. i 30. lat XX wieku, na skrzyżowaniu powyższych osi powstało nowe centrum „Náměstí práce” (Rynek Pracy) (Ryc. 5). Tutaj umieszczono szkoły im. T.G. Masaryka, halę targową, dom towarowy, dom kultury i budynek administracyjny nr 21 na terenie fabryki. Internaty dla kawalerów i panien umieszczono na zielonej osi, która jest zakończona przeszklonym pomnikiem [Muselíková Pešátová 2016, s. 2].

W 1935 r. w Zlinie odbył się międzynarodowy konkurs na nowy dom rodzinny ogłoszony przez firmę „Baťa”, w celu urozmaicenia architektury dotychczasowych domów rodzinnych. Oprócz Bohuslava Fuchsa, Pavla Janáka, Františka L. Gahury i Edy Schöna w ławie jury zasiadł znany na całym świecie architekt Le Corbusier (Charles-Édouard Jeanneret-Gris). Pierwszą nagrodę wysokości 10 000 Kč przyznano architektowi szwedzkiemu Ericowi Svedlundowi. Jego projekt wygrał z konkurencją 289 ofert [Novák 2008, s. 134].

Typ „Svedlund” to pojedynczy domek z dwoma piętrami. Pokój mieszkalny i kuchnia robocza znajdowały się na parterze, na piętrze zaś znajdowały się dwie sypialnie oraz łazienka z toaletą (Ryc. 3). W wyżej wymienionych dzielnicach znajdują się różne typy domów mieszkalnych (Ryc. 4). Od czworaków, bliźniaków i domków pojedynczych, aż po domy i wille wyżej sytuowanych pracowników zakładu. Po dziś dzień można znaleźć aż 30 różnych odmian domów.

Po II wojnie światowej styl architektoniczny Zlina wyraźnie się nie zmienił. Budowano kamienice, domy mieszkalne i wille. W powojennej architekturze najbardziej wyróżnia się osiedle „Jižní Svahy” (Stoki Południowe). Jego budowa rozpoczęła się dopiero w drugiej połowie XX wieku, ale opiera się na koncepcji z epoki Bati. Budowę osiedla rozpoczęto w latach 70. XX wieku lecz do tej pory jej niedokończono. Chociaż żyjemy w nowym tysiącleciu, architektura funkcjonalistyczna pozostaje dla Zlina, a zwłaszcza dla jego centrum, typową. Zlín jest miastem czerwonych cegieł i funkcjonalizmu.

Zlín a potencjał w zakresie turystyki industrialnej

Głównym celem i ideą turystyki industrialnej jest zapewnienie zwiedzającym całościowego spojrzenia na rozwój przemysłowy danego regionu lub województwa. To, co jest w danym regionie dla ich mieszkańców normalne, staje się dla zwiedzających niezwykle i atrakcyjne. Turystyka industrialna jest również jednym ze sposobów, dzięki którym można przypomnieć czasy ery przemysłowej, a której pozostałości widać nie tylko w Europie, ale i na całym świecie. Ze względu na lokalizację Republiki Czeskiej, historia tego kraju miała prawie zawsze związek z europejskimi etapami rozwoju. Jednym z głównych kamieni milowych, wyznaczających okresy postępu technicznego, była era rewolucji przemysłowej, która rozpoczęła się w XVIII wieku. Ona też w znacznym stopniu wpłynęła na obecny potencjał w zakresie turystyki industrialnej miasta Zlina.

Doskonała standardyzacja, typizacja, maksymalna ekonomizacja, ograniczenie i uproszczenie liczby elementów budowlanych dla wszystkich typów budynków, to cechy architektury miasta Zlina i jego okolicy. Zgodnie z wyżej wymienionymi cechami wybudowano ważne centrum architektury międzywojennej, które było jedynym konsekwentnie zbudowanym w stylu funkcjonalistycznym miastem w Europie. Z tego powodu miasto otrzymało status miejskiej strefy zabytkowej [Zlínská architektura 2013, s. 8].

Teren miejskiej strefy zabytkowej zajmuje powierzchnię około 400 ha, na której znajduje się ponad trzy tysiące chronionych obiektów zabytkowych (Ryc. 2). Obszar ten obejmuje historyczne centrum miasta, teren fabryki „Baťa”, budowle publiczne z dzielnicami mieszkaniowymi z charakterystycznymi pojedynczymi domkami, bliźniakami i czworakami z niewielkimi niuansami (Ryc. 4) [Muselíková Pešátová 2016, s. 2].

Zlín nazywany jest „miastem-ogrodem” (zahradní město), podstawą którego jest przenikanie się środowiska naturalnego ze środowiskiem kulturowym. W praktyce oznacza to połączenie zabudowań fabrycznych, budynków publicznych, kolei i innych środków komunikacji miejskiej z terenami mieszkalnymi i zielenią. Dla Zlína charakterystyczne jest powtarzanie się elementów architektonicznych budynków służących różnym celom, które są jednolite (jeśli chodzi o budulec i kolorystykę). Cechy architektury Zlína i jego okolic to budynki z czerwonej cegły, żelazobetonu i płaskimi dachami [Muselíková Pešátová 2016, s. 3].

Zwiedzając Zlín warto obejrzeć (poza dzielnicami mieszkalnymi) co najmniej trzy obiekty, które świadczą o rozwoju architektury fabrycznej: budynek administracyjny, budynek produkcyjny i magazyn centralny. One też w zasadniczy sposób decydują o potencjale miasta w zakresie turystyki industrialnej.

Budynek administracyjny

Baťovým lub też zlińskim wieżowcem nazywany jest budynek administracyjny firmy „Baťa”, który był jednym z największych międzywojennych budynków w stylu architektury konstruktywistycznej w Czechosłowacji. Otrzymał numer 21, dlatego do dziś jest nazywany „21” („dwudziestką jedynką”) (ryc. 6). Jest on najbardziej udanym dziełem jednego z najwybitniejszych ówczesnych architektów – Vladimíra Karfíka. Budynek został wpisany na czeską Listę Zabytków Kultury Materialnej w roku 1958.

Ryc. 6. Budynek administracyjny firmy Baťa – „21”

Źródło: Bujok, 2017.

Budynek znajduje się na terenie fabryki, zamykając północną stronę „Náměstí práce” (Rynku Pracy). Stanowi on naturalną dominantę centrum miasta, a zarazem jest jednym z jego symboli. Przed wojną, dzięki swojej wysokości (77,5 m) był najwyższym obiektem

w Czechosłowacji i należał do grona kilku najwyższych budynków w Europie. Z punktu widzenia rozmieszczenia występuje w tej samej sieci modułowej 6,15 x 6,15 m, podobnie jak obiekty produkcyjne [Novák 2008, s. 46]. Budynek składa się z 16 pięter, które mają wymiary 80 x 20 m i zostały zbudowane jako duże biura dla około 200 osób.

Ciekawym elementem była narożna szklana winda, w której umieszczono ruchomą kancelarię Jana Bati. Po rekonstrukcji działa ona do dnia dzisiejszego (obecnie w budynku mieści się siedziba urzędu wojewódzkiego) (Ryc. 7).

Ryc. 7. Winda z kancelarią dyrektora fabryki w budynku administracyjnym firmy „Baťa”

Źródło: Hrabínová 2016, s. 23.

Budynki produkcyjne i magazyny

Budynki numer 14 i 15 (architekt: Jiří Voženílek, 1946). W 1944 roku, podczas bombardowania miasta, budynki produkcyjno-magazynowe zostały zniszczone. Wkrótce po wojnie zbudowano nowe wielopiętrowe budynki nr 14 i 15, które służyły jako magazyny „centralne”, a później jako magazyny gumy, w tym magazyny obuwia. Powojenne budownictwo przyniosło również kilka zmian. Jedną z nich był nacisk na poprawę warunków pracy dla robotników przez wybudowanie obiektów socjalnych, wprowadzenie oświetlenia i klimatyzacji. „Trójtakt” został zachowany, ale zmieniła się sieć modułowa na 7,85 x 6,15 x 7,85 m [Novák 2008, s. 147]. W roku 2008 budynki zakupiło Województwo Zlińskie. Zostały one odnowione, a w roku 2013 ponownie oddane dla użytku publicznego jako siedziby instytucji kultury.

W budynku nr 14 znajduje się Wojewódzka Galeria Sztuki i Muzeum Moraw Południowo-Wschodnich, zaś w budynku nr 15 zlokalizowana jest Wojewódzka Biblioteka im. Františka Bartoša. Oprócz kawiarni i sal konferencyjnych, w obu budynkach można również korzystać z innych pomieszczeń, razem z przestrzenią pomiędzy nimi, którą można wynająć w celu organizowania imprez kulturalnych, firmowych oraz konferencji i kongresów [www.ic-zlin.cz, 19.03.2016].

Instytut Bati¹⁴¹⁵ (Ryc. 8) jest jednym z przykładów wykorzystania starych budynków fabrycznych przez władze wojewódzkie. Ciekawa ekspozycja muzealna, umieszczona w budynku nr 14, koncentruje się na historii i rozwoju firmy „Baťa” oraz na historii studiów filmowych w Kudlově. Jest też poświęcona znanym czeskim podróżnikom Zikmundowi

i Hanzelce. Oprócz architektury Zlína, ekspozycja galerii prezentuje również dzieła autorów, którzy wystawiali swoje prace na zlińskich salonach.

Ryc. 8. Instytut Bati

Źródło: Hrabínová 2016, s. 27.

Magazyn centralny

Budynek numer 34 (centralny magazyn obuwia; architekt: Vladimír Kubečka, 1949-1955). Budynek stanowi pierwszą czechosłowacką próbę zaprojektowania i realizacji nowoczesnego magazynowania z wykorzystaniem maksymalnej mechanizacji transportu wewnętrznego. Proces realizacji podzielono na trzy etapy w latach od 1949 do 1955 roku. Magazyn liczył dziesięć pięter o wymiarach 78 x 72 metrów z siatką modułową o wymiarach 6 x 6 m. Pierwsze piętro służyło jako przestrzeń manipulacyjna wyposażenia samochodowego i przesyłek wagonowych. Na drugim piętrze mieścił się magazyn ekspedycyjny, w którym transport zapewniały ruchome wózki poruszające się po owalnym torze. Transport wertykalny zapewniały windy towarowe, znajdujące się w narożach budynku [Pokluda 2004, s. 19].

W środku wszystkich czterech fasad znajdują się schody ewakuacyjne. Ciekawostką dotyczącą tego budynku jest niewątpliwie fakt, że jego dach miał być zaopatrzony w heliport, zapewniający połączenie lotnicze fabryki z lotniskiem w Holešově [Pokluda 2004, s. 21]

Chociaż budowę budynku rozpoczęto dopiero po wojnie, zadbano, by Baťowska jedność architektoniczna w dziedzinie materiałów budowlanych została utrzymana. Obecnie budynek jest siedzibą spółki CREAM. Jest on w posiadaniu kilku obiektów w kampusie Bati.

Zakończenie

Jeszcze do niedawna w Republice Czeskiej widoczne były problemy w zakresie opieki nad zabytkami kultury. Obiekty te były raczej przedmiotem działań praktyczno-organizacyjnych i budowlano-technicznych, nie zaś analiz teoretycznych. Nie działo się tak przez przypadek. Po roku 1945, kiedy opiekę nad zabytkami kultury przekazano w ręce administracji państwowej, potrzeba rozwiązywania problemów gospodarczych, prawnych i technicznych w tej dziedzinie częściowo odsunęła na dalszy plan prace teoretyczne. Dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku w prasie specjalistycznej pojawia się szereg artykułów, prac i rozważań na temat problemów teoretycznych dotyczących zabytków kultury i techniki.

Ludzkie dzieła w procesie rozwoju społecznego nie powstają od razu jako zabytki, lecz stają się nimi w wyniku identyfikacji i określenia stopnia ich wartości historycznej. Na podstawie informacji o wartościach historycznych, społeczeństwo dopiero tworzy odpowiednie relacje – chroni je, restauruje je i celowo programuje ich kulturalno-edukacyjne i społeczne wykorzystanie.

Za zabytki techniczne uważane są obiekty kulturowe, które są dowodem historycznego rozwoju społeczeństwa, nauki, techniki, sztuki i innych dziedzin ludzkiej pracy i życia. Zabytkiem technicznym może zostać historyczne otoczenie obiektów produkcyjnych, osiedla mieszkaniowe i zespoły architektoniczne. W sensie ogólnym zabytki techniczne stanowią integralną część dziedzictwa kulturowego.

Z tego punktu widzenia wyżej wymienione obiekty w mieście Zlín niewątpliwie należą do technicznych kompleksów przemysłowych. Okres rewolucji przemysłowej ściśle związany był z koniecznością zapewnienia zakwaterowania coraz to większej liczbie pracowników. W pobliżu fabryk, hut i kopalń rosły jak „grzyby po deszczu” różnego rodzaju tzw. kolonie robotnicze o różnych koncepcjach urbanistycznych. W czechosłowackich „międzywojennych” miastach przemysłowych, takich jak Ostrava, Kladno, Plzeň i Most, większość stanowią kolonie górnicze i hutnicze. Jednak nigdzie się nie spotkamy z tak sofistykowanymi połączeniami pomiędzy miejskimi budynkami administracyjnymi, halami fabrycznymi i dzielnicami mieszkalnymi, jak we Zlinie.

Zabytki techniczne wymienione w niniejszym artykule są autentycznym świadectwem tworzenia warunków życia materialnego i duchowego w dziejach społeczeństwa i jego rozwoju cywilizacyjnego. Fakt, że w znacznym stopniu pokazują podstawowe materialne procesy życia społecznego związane z dostarczaniem egzystencjonalnych środków życia ludzi (żywności, mieszkania, odzieży itp.) stanowią niezaprzeczalną specyfikę tego rodzaju zabytków i ich szczególne znaczenie.

Charakterystycznym, wyróżniającym się znakiem wszystkich zabytków przemysłowych w Zlinie są ich funkcje techniczne i produkcyjne. Wartość techniczna tych zabytków wynika z zastosowania dobrodziejstw zaawansowanego postępu technicznego, metod technologicznych i rozwiązań projektowych. Wartość ta przejawia się nie tylko we własnych urządzeniach technicznych, wyposażeniu budynków technicznych i produkcyjnych, ale także w budynkach operacyjnych, których planowane rozmieszczenie, wyposażenie, rozwiązania konstrukcyjne i formy architektoniczne były zależne od procesu produkcji i technologii. Oprócz wartości technicznej, wszystkie wyżej wymienione budynki wykazują jeszcze inne walory społeczne, jakimi są wartość historyczna i dokumentalna, a które świadczą o pewnym stadium rozwoju danej gałęzi produkcyjnej, kierunku technicznego oraz technologii w ekonomicznym rozwoju społecznym. Te zabytki techniczne potwierdzają, że człowiek tworzył swoje dzieła nie tylko przy pomocy rozumu, ale także uczuć i że ludzka wyobraźnia twórcza znalazła swoje zastosowanie nie tylko w funkcji technicznej, ale także w formach plastycznych. Z tego też powodu pamiątki zawierają znaczne wartości estetyczne i emocjonalne.

Przeprowadzony w opracowaniu przegląd oraz analiza najważniejszych obiektów przemysłowych badanego miasta jednoznacznie wykazuje, iż dysponuje ono bogatym dziedzictwem przemysłowym, które może stanowić podstawę silnego rozwoju turystyki industrialnej. Zlín, dzięki swojej historii oraz zachownym obiektom, może stanowić ważną destynację zarówno w Republice Czeskiej, jak i również w całej Europie. Należy mieć nadzieję, że odpowiednia promocja zabytków przemysłowych w szerszym kontekście umożliwi rozwój turystyki na badanym obszarze.

Bibliografia

- Beran L., Boucher L.N., Cossons K., 2005, *Průmyslové dědictví: sborník příspěvků z mezinárodního bienále Industriální stopy = Industrial heritage: conference proceedings from the international biennial „Vestiges of Industry”*, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Českého vysokého učení technického v Praze ve spolupráci s Kolegiem pro technické památky, Praha
- Hrabínová E., 2016, *Rozvoj industriální turistiky ve Zlíně a okolí*, Bakalářská práce, VŠB - TU Ostrava.
- Kranjčević J., Marković I., Božić N., 2016, *Lički Osik-Urban and Architectural Heritage as Tourism Development Potential*, „Sociologia i Prostor časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja”, 54(205), s. 103-126
- Klempa M., Bujok P., Jelínek J., Porzer M., Pavluš J., 2015, *Reconstruction of former industrial complexes and their utilisation in tourism – case study*, „Turizam: međunarodni znanstvenostručni časopis”, 63(2), s. 247-258
- Mapy.cz (2017). *Zlín – mapa*. © Seznam.cz, a.s., © OpenStreetMap. Dostupné z: <www.mapy.cz>
- Muselíková, B., & Pešátová, K. (2016). *Zlín-oficiální stránky statutárního města Zlína. Základní informace: Evropské dědictví*. [online], [2016-03-20], <https://www.zlin.eu/evropske-dedictvi-cl-80.html>
- Novák P., 2008, *Zlínská architektura 1950-2000*, Pozimos, Zlín
- Pokluda Z., 2004, *Ze Zlína do světa-příběh Tomáše Bati = From Zlín into the world-the story of Thomas Bata*, vyd. Nadace Tomáše Bati, Zlín
- Pokluda Z., 2014, *Bat'a v kostce*. vyd. Kniha, Zlín
- Tomášková M., 2011, *Průmyslové dědictví a cestovní ruch*. Urbanismus a územní rozvoj: Odborný časopis o územním plánování [online]. XIV(3/2011), [2016-03-01], https://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/casopis/2011/2011-03/05_prumyslove.pdf
- Turistický informační portál města Zlína (TIPmZ) (2016), [online], [2016-03-19], www.ic-zlin.cz
- Zlín. Oficiální stránky města Zlín.(2016).*Základní informace: Historie města Zlína*. [online]. [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <www.zlin.eu/zakladni-informace-cl-1.html>
- Zlínská architektura, 2013, *Zlín: Statutární město Zlín, odd. cestovního ruchu, vnitřních a vnějších vztahů*, Zlín

Industry inheritance of the Baťa company in Zlín city (Czech Republic)

Key words: industrial tourism, industrial sights, The Baťa company, Zlín city

Abstract

One of the newest trends in tourism is still expanding offer of specific forms of tourism. To this category belongs industrial tourism which in Czech Republic and also in Europe is very popular nowadays. Industrial tourism is new phenomenon appearing beside industry inheritance which we can use in tourist purpose. From the Industry Age in Czech Republic we can still found many industrial objects such as factories, mines, metalworks or storage buildings with workers colonies.

The goal of this article is show and characterizing the potential of Czech city Zlín within the framework of industry inheritance. Inventarisation shown us that Zlín city has rich supplies of industry inheritance and because of that has good predispositions for development industry tourism.